

ІНФОРМАЦІЙНЕ-АНАЛІТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

ОСВІТНЄ ПОЛЕ НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ УКРАЇНИ

повний текст
за посиланням

USAID
ВІД АМЕРИКАНСЬКОГО НАРОДУ

УКРАЇНСЬКА
ГЕЛЬСІНСЬКА
СПІЛКА З ПРАВ
ЛЮДИНИ

Погляди та інтерпретації, представлені у цій публікації, не обов'язково відображають погляди USAID або Уряду США. Відповідальність за вміст публікації несуть виключно автори та УГСПЛ.

У світі, USAID є однією з провідних установ у сфері розвитку, яка виконує роль каталізатора цих процесів та допомагає досягати позитивних результатів. Діяльність USAID є проявом доброчинності американського народу, а також підтримує просування країн-отримувачів допомоги до самостійності та стійкості та сприяє забезпеченню національної безпеки та економічного добробуту США. Партнерські стосунки з Україною USAID підтримує з 1992 року; за цей час, загальна вартість допомоги, наданої Україні з боку Агентства, склала понад 3 млрд. доларів США. До поточних стратегічних пріоритетів діяльності USAID в Україні належать зміцнення демократії та механізмів досконалого врядування, сприяння економічному розвитку та енергетичній безпеці, вдосконалення систем охорони здоров'я та пом'якшення наслідків конфлікту у східних регіонах. Для того, щоб отримати додаткову інформацію про діяльність USAID, просимо Вас звертатися до Відділу зв'язків з громадськістю Місії USAID в Україні за тел. (+38 044) 521-57-53. Також пропонуємо завітати на наш вебсайт: <http://www.usaid.gov/ukraine>, або на сторінку у Фейсбук: <https://www.facebook.com/USAIDUkraine>.

ВСТУП

Право на освіту відіграє важливу роль у системі прав людини. Однією із гарантій права на освіту, передбачених положеннями національного законодавства та міжнародними стандартами у галузі освіти, виступають позитивні зобов'язання держави. Однак збройна агресія РФ призвела до того, що Україна обмежена в можливостях забезпечення права на освіту на тимчасово окупованих територіях.

Сьогодні на **тимчасово окупованих територіях Донецької і Луганської областей, Автономної Республіки Крим та м. Севастополя** проживає близько **1 мільйона дітей, з них понад 450 тисяч дітей шкільного віку**. Незважаючи на те, що міжнародне гуманітарне право покладає зобов'язання щодо забезпечення дітей шкільною освітою на країну-окупанта, виникає питання, яка саме забезпечується право на освіту на тимчасово окупованих територіях та чи може держава України відступити від виконання зобов'язань щодо забезпечення права на освіту.

Протягом 6 років окупаційна адміністрація РФ, використовуючи освітні інституції формальної і неформальної освіти, проводить цілеспрямовану політику знищення національної ідентичності та мілітаризації молоді. Такі дії слід розглядати як порушення права на культурну і національну ідентичність, а також ст. 29 Конвенції ООН про права дитини, зокрема пункту (с) виховання поваги до культурної самобутності, мови і національних цінностей і (d) підготовку дитини до свідомого життя у вільному суспільстві в дусі розуміння, миру, терпимості. Окупаційна адміністрація РФ в Криму свідомо ігнорує положення Резолюції Ради Безпеки ООН¹ щодо важливості усунення умов і чинників, які призводять до переростання радикалізації в насилля і войовничий екстремізм серед молоді, що може слугувати сприятливим середовищем для тероризму.

Водночас ні на національному, ні на міжнародному рівнях не сформовано достатнього розуміння необхідності захисту культурних та соціально-економічних прав дітей і молоді на тимчасово окупованих територіях.

На момент проведення дослідження (вересень 2019 р.) можна констатувати серйозну прогалину в поінформованості про процеси, які упродовж шести років відбуваються в освітньому полі тимчасово окупованих територій України, а саме: щодо кількості навчальних закладів на тимчасово окупованих територіях (у порівнянні з 2014 р.), кількості учнів, національних шкіл, класів, випускників; щодо програм, за якими навчаються на невідконтрольних Україні територіях, та порівняльного аналізу їх з українськими програмами, аналізу підручників і методичних рекомендацій соціально-гуманітарного циклу, які використовуються на тимчасово окупованих територіях і можуть впливати на громадянську свідомість дітей, які опинилися в окупації; щодо мілітаризації

1
Резолюція 2250 (2015),
прийнята Радою Безпеки на
7573-му засіданні 9 грудня
2015 р. <https://www.refworld.org.ru/topic,51dc064c4,51dc104b1a2,56ebfd7f4,0,UNSC,,.html>

в освітньому просторі й рівня охоплення нею дітей і молоді. Через відсутність моніторингу системи освіти на тимчасово окупованих територіях України неможливо проаналізувати чинники ризику наслідків цілеспрямованого знищення національної ідентичності та мілітаризації дітей і молоді через формальну та неформальну освіту.

Основною метою дослідження є вивчення становища у сфері формальної і неформальної освіти на непідконтрольних Україні територіях та аналіз кількісних і якісних показників реалізації культурних та соціально-економічних прав дітей і молоді на тимчасово окупованих територіях.

ОСНОВНІ ДОСЛІДНИЦЬКІ ЗАВДАННЯ:

- 1 Вивчити зміни у кількісній характеристиці осіб, які навчаються у школах на тимчасово окупованих Росією територіях, зосередившись на старшій школі, порівняно з 2013 р.
- 2 Проаналізувати умови навчання, зокрема збереження кількості шкіл, фінансове та методичне забезпечення.
- 3 Проаналізувати навчальні програми та їх викладання, звертаючи увагу на гуманітарні дисципліни і доступ до навчання рідною мовою.
- 4 Дослідити питання антиукраїнської пропаганди у школах, які працюють на тимчасово окупованих територіях, включно з питанням мілітаризації шкільної і позашкільної освіти, використання мови ворожнечі, інших засобів, що сприяють приниженню чи знищенню української ідентичності.
- 5 Підготувати на основі дослідження висновки, які можуть стати підґрунтям для формування державної політики щодо захисту прав дітей і молоді на тимчасово окупованих територіях.

ДОСЛІДЖЕННЯ БАЗУЄТЬСЯ НА ВІДОМОСТЯХ:

- органів державної влади України;
- звітів громадських організацій;
- відкритих джерел тимчасово окупованих територій, а саме:

- інформації, розміщеній на офіційних сайтах так званих міністерств освіти тимчасово окупованих територій;
- офіційних статистичних даних Російської Федерації;
- інформації, розміщеній на сайтах загальноосвітніх шкіл тимчасово окупованих територій;
- публікаціях місцевих ЗМІ тимчасово окупованої частини Донецької та Луганської областей, Автономної Республіки Крим та м. Севастополь;
- інформації, опублікованій у соціальних мережах.

Аналіз нормативно-правової бази ґрунтується на документах у вільному доступі з офіційних сайтів державної влади України (Верховна Рада, Кабінет Міністрів, Міністерство освіти і науки та інших). Тому для отримання кількісних показників серед контингенту учнів використовувалися декілька «реперних» чисел, наприклад: кількість учнів, які почали навчальний рік в 11 класі, кількість одинадятикласників, які складають підсумковий твір.

У частині, яка стосувалася ситуації в освітньому полі АР Крим та м. Севастополь частково використано матеріали моніторингового звіту «Анексована» освіта в тимчасово окупованому Криму»¹ та дослідження «Крим після анексії. Державна політика, рішення, виклики та дії»².

ОБМЕЖЕННЯ МЕТОДОЛОГІЇ.

Під час цього дослідження автори використовували лише доступні для них джерела. Робота з джерелами й аналізом інформації тривала до кінця вересня 2019 року.

Проведене дослідження дозволяє частково заповнити прогалину в поінформованості про процеси, які упродовж шести років відбуваються в освітньому полі тимчасово окупованих територій України, а саме: кількісних і якісних показників становища у сфері формальної і неформальної освіти на тимчасово непідконтрольних територіях.

Також, **дослідження дало змогу виявити низку проблем, пов'язаних зі збереженням української громадянської ідентичності на тимчасово окупованих територіях**, серед них:

A Відсутність державного моніторингу та офіційних даних щодо кількісних показників освітнього поля тимчасово окупованого Криму (АР Крим та м. Севастополь) і частини Донецької та Луганської областей

Від початку окупації частини території України не існує платформи, де можна знайти офіційні дані щодо освітнього поля окупованого Криму та Донбасу. Всі моніторингові дослідження здійснюють тільки громадські організації і вони не систематизовані.

Останніми роками освітня статистика анексованого Криму стала закритою. Дізнатися кількісні показники або дуже складно, або інформація надто суперечлива. Здебільшого наводяться дані у відсотках без уточнення використовуваної методології.

Окрім того, розбіжності у статистичних даних можуть виникати через особливий статус Севастополя – дані з цього міста завжди підраховувалися окремо.

Щодо освітньої статистики окупованого Донбасу ситуація ще гірша: окупаційна адміністрація практично закрила таку інформацію і отримати її із сайтів «офіційної статистики» (як відомості щодо Криму через статистичні дані РФ) неможливо.

Утім, попри відсутність в Україні державного обліку даних про становище освітньої сфери на тимчасово окупованих територіях, громадські організації через відкриті джерела збирають такі дані. Наприклад, так зване Міністерство освіти Республіки Крим подає відомості **про кількість дітей, які навчаються у школах тимчасово окупованого Криму: 2014/2015 – 191 100 учнів, 2018/2019 – 200 700 учнів. За роки окупації суттєво змінився демографічний склад населення: у ньому зросла чисельність російських громадян у Криму (на початок 2018 р. – до 17%).** Окрім того, статистичні дані окупаційної адміністрації не враховують суттєвого збільшення військового контингенту та працівників спеціальних служб (особливо Севастополі), а чимала їх кількість «перебирається» на півострів із своїми сім'ями.

Щодо загальної середньої освіти (за даними відкритих джерел адміністрації так званих ДНР і ЛНР), **у школах тимчасово окупованої**

території Донецької обл. з 2017 р. кількість школярів становила 127 100 осіб, а до 2019 р. сягнула показника в 143 409 осіб.

Станом на 2014/2015 навчальний рік у школах так званої Луганської народної республіки загальна кількість школярів у 2015 р. становила 81 195 осіб, у 2016 р. – 86 108 осіб. Також маємо інформацію, що у 2017/2018 навчальному році працювало 343 загальноосвітні заклади, в яких навчалися 90 038 дітей.

Отже, **на тимчасово окупованих територіях України кількість учнів, які навчаються у закладах загальної середньої освіти, загалом становить 434 147 осіб.** Як порівняти з кількістю учнів у закладах загальної середньої освіти України (3 911 848 осіб у 2018 р.²), **це понад 10% учнів, чий інтереси та освітні потреби не враховуються в державній освітньої політиці України.**

Б Збільшення кількості учнів, які не мають сертифікації за рівнями навчання Національної рамки кваліфікацій і втрачають зв'язок з освітнім полем України.

Статистичні дані дослідження вказують на зростання числа учнів, які не мають сертифікації за рівнями навчання Національної рамки кваліфікацій (базова середня освіта, профільна середня освіта³). Протягом п'яти років на окупованій частині України щорічно закінчують школу та не отримують визнаних документів про повну загальну середню освіту в середньому:

- **у Криму та Севастополі – 10 000 випускників⁴** (2013/2014 – 12 079 випускників, 2018/2019 – від 9 850 до 9 910 випускників⁵);
- **у «ДНР» – 8 500 випускників** (2013/2014 – 8 563 учні 11-х класів, у 2017/2018 навчальному році – 8 500 учнів, у 2018/2019 навчальному році заклади загальної середньої освіти випустили 13 228 учнів 9-х класів і 8 120 учнів 11-х класів);
- **в т.з. «ЛНР» – 5 000 випускників** (у 2014/2015 навчальному році у випускних класах значилася 10 471 дитина, з них 6 567 дев'ятикласників, а 3 904 учні здобули повну середню освіту; у 2015/2016 навчальному році учнів 9-х класів стало 7 095, а випускників 11-х класів – 4 066. Тенденція до зростання кількості учнів продовжилася і в 2016/2017 навчальному році: 7 265 учнів налічувалося у 9-х класах та 4 500 – в 11-х класах; у 2017/2018 навчальному році фіксувалося зростання числа випускників в 11-х класах до 5 021 особи, а дев'ятикласників – до 8 166 осіб).

2
Освіта В Україні: базові індикатори. Інформаційно-статистичний бюлетень результатів діяльності галузі освіти у 2017/2018 н. р. // ДНУ «Інститут освітньої аналітики» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://osvita.ua/doc/files/news/617/61743/1serpkonf-informatsiyiny-byuleten.pdf>

3
Рівні освіти: початкова освіта, яка відповідає першому рівню Національної рамки кваліфікацій (1 – 4 клас); базова середня освіта, яка відповідає другому рівню Національної рамки кваліфікацій (5 – 9 клас); профільна середня освіта, яка відповідає третьому рівню Національної рамки кваліфікацій (10 – 11 клас). Рівні Національної рамки кваліфікацій // МОН України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/nacionalna-ramka-kvalifikacij/rivni-nacionalnoyi-ramki-kvalifikacij>

4
вказана кількість випускників 11 класу

5
Утім, є підстави прогнозувати, що ця тенденція буде змінюватися через демографічну політику Російської Федерації в тимчасово окупованому Криму

Без врахування дітей у Криму, які переїхали з РФ, майже 117 500 школярів (дані на 2019 р.) не мають свідоцтва про здобуття повної загальної середньої освіти та свідоцтва про здобуття базової середньої освіти, серед них: **39 530 – з АР Крим та м. Севастополь, 29 093 – із тимчасово окупованої частини Луганської обл.**, даних про тимчасово окуповану частину Донецької обл. зібрати не вдалося, але орієнтовно це може бути **40 000 осіб**⁶.

З огляду на це, під час інтеграції до освітнього поля України випускники з окупованих територій повинні будуть отримати відповідні освітні документи щонайменше про два освітні рівні.

Із 2015 р. питання отримання освітніх документів (свідоцтва про здобуття базової середньої освіти та свідоцтва про здобуття повної загальної середньої освіти) підміняється питанням вступу до вищих навчальних закладів України. Створена система спрямована лише на тих учнів, які «висловили бажання» продовжити навчання у закладах вищої освіти України і не вирішує проблеми «нострифікації» в будь-якій формі освітніх документів дітей з окупованих територій.

Проблема отримання освітніх документів українського зразка стане особливо гострою під час перехідного періоду після деокупації тимчасово окупованих територій. На жаль, ця проблема не тільки не вирішується, але й не розглядається на державному рівні, відповідно – у Міністерстві освіти і науки України. Дії держави протягом п'яти років були спрямовані на вирішення ситуативних викликів і не враховували викликів майбутньої реінтеграції мешканців тимчасово окупованих територій.

6

Дані, які взяті з відкритих джерел окупаційної влади, різняться і потребують додаткового дослідження

В Знищення громадянської і національної ідентичності через освітні інституції формального та неформальної освіти

Аналіз процесів, спрямованих на **знищення української громадянської ідентичності** на тимчасово окупованих територіях, вказує на наявність двох тожданих напрямів:

- **українська мова і українська література**, історія України та інші предмети українознавчого циклу на тимчасово окупованих територіях **не викладаються або є факультативними, а навчальні програми відрізняються від українських стандартів;**
- **основним напрямом** в освітній сфері, у сфері політики щодо дітей і молоді **стала мілітаризація.**

Водночас проявляються відмінності, пов'язані з правовим регулюванням у сфері освіти тимчасово окупованих територій Криму та м. Севастополя і тимчасово окупованої частини Донбасу. Якщо в АР Крим та

м. Севастополь це законодавство РФ, то у «ДНР» та «ЛНР» – це суміш українського, російського і власного «законодавства» так званих на-родних республік.

Основним завданням російської окупаційної влади в Криму є насильницька інтеграція через формування російської ідентичності. Уже в грудні 2014 р. з'явилася «Концепція патриотического и духовно-нравственного воспитания населения в Республике Крым» чимало до-кументів на її виконання (планів, заходів, програм).

У «Доповіді Громадської палати Республіки Крим про стан громадянського суспільства в Республіці Крим у 2016 році»⁷, у розділі «Формування у кримчан духу російської ідентичності і належності до історії великої держави» вказується на те, що всі напрями роботи Громадської палати, органів державної влади й громадськості прямо чи побічно сфокусовані на відновленні і формуванні російської ідентичності в Криму.

Процеси насильницької інтеграції можна побачити на показових прикладах доступу до мови навчання та вивчення рідної мови. У кримських школах усіх форм власності навчається 200 700 учнів. Серед них отримують **освіту російською мовою – 194 400 учнів (96,7%** від загального контингенту), **кримськотатарською мовою – 6 100 (3,1%), українською мовою – 249 учнів (0,12%).**

Після тимчасової окупації почалася заміна українських підручників на російські, зі шкільних бібліотек було вилучено всі підручники, за якими діти навчалися до 2014 року. Вивчення курсу «Історія України» взагалі не передбачено в програмі шкільної історії, навіть у межах курсу «Всесвітня історія». Тому з 2014 р. у кримських школярів немає можливості вивчати історію України.

Історію Росії в Криму до 2018 р. вивчали відповідно до Наказу Міністерства освіти і науки Російської Федерації від 8 червня 2015 р. №576 «Про внесення змін до федерального переліку підручників, рекомендованих до використання під час реалізації освітніх програм початкової загальної, основної загальної, середньої загальної освіти, які мають державну акредитацію, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки Російської Федерації від 31 березня 2014 р № 253» за єдиними для РФ підручниками.

У «Методичних рекомендаціях про особливості викладання історії та суспільствознавства в 2015/2016 році і критерії оцінювання» підкреслюється, що «нові підручники відрізняються від колишніх головним чином тим, що в їхній основі лежать єдина для всіх методологічна концепція і єдиний змістовий стандарт, розроблені Російським історичним товариством. Це спроба досягти на їхній основі загальнонаціонального консенсусу з нашої історії». Підвищена увага в методичних рекомендаціях звертається на викладання історії Росії: «курс «Історія Росії» є пріоритетним і повинен займати не менше 60 – 70% обсягу навчального часу».

7
Ежегодный Доклад Общественной Палаты Республики Крым «О состоянии гражданского общества в Республике Крым в 2016 году». г. Симферополь, 2017 год // [Електронний ресурс] –https://opcrimea.ru/assets/files/Ejegovodniy_Doclad_OPRK_2016.pdf

Аналіз підручників з історії Росії виявив чималу заангажованість і упередженість до територій сучасних України, Білорусі та Литви і певних історичних процесів.

Росія має декілька способів **мілітаризації освіти й роботи з дітьми та молоддю** в Криму, але основний – це державна система освіти. Кримське відділення «Юнармії» створено з підтримкою так званого Міністерства освіти Республіки Крим, державної бюджетної установи РК «Кримпатріотцентр», Громадської палати РК, «Народного ополчення Республіки Крим», Сімферопольської міської Спілки ветеранів війни, праці та військової служби, Кримського регіонального відділення ДТ-СААФ, військового комісаріату Республіки Крим. З 2018 р. в тимчасово окупованому Криму працює цілорічний підлітковий «Табір героїв» військово-патріотичного руху «Юнармія» та Міноборони РФ. У сфері загальної системи навчання впровадження мілітаризації переважно здійснюється через патріотичне виховання. За останні півтора року окупаційна влада витратила мільйони рублів на проведення «патріотичних» заходів. Відсоток дітей, які вступили до воєнізованої дитячої організації «Юнармія», в тимчасово окупованому Криму найбільший, мережа її осередків тут найрозвинутіша.

Ситуація у школах на тимчасово окупованих територіях Донецької та Луганської областей дуже подібна до ситуації в тимчасово окупованому Криму.

У 2015/2016 навчальному році **на тимчасово окупованій території Донецької області** було відкрито **6780 (97%) класів з російською мовою навчання**, в яких навчалося 125 984 учнів (98%), і **170 (3%) класів з українською мовою навчання**, в яких навчалося 2 358 (2%) учнів. Водночас **із навчальної програми загальноосвітніх шкіл на тимчасово окупованій території фактично викоринюють українську мову і літературу**. Хоч офіційно у шкільній програмі ці предмети наявні, на практиці кількість виділених на їх **вивчення годин значно скоротили**. До того ж, за т.з. «стандартами республіканської освіти» у початкових класах **предмет «Українська мова» перейменували на «Мова народів Донбасу»**, а «Українську літературу» тепер називають «Літературне читання народів Донбасу».

І якщо 2014/2015 навчальний рік завершився іще цілком за українськими навчальними планами в усіх освітніх установах, то вже у 2015 р. було розроблено нові підручники та навчальні стандарти – фактично на непідконтрольних урядові України територіях сталося повернення до радянської системи освіти. Через це вона стає ближчою до російської, віддаляючись від звичної української.

Зокрема самопроголошене «міністерство освіти ДНР» стверджує, що в Україні нібито низький рівень освіти, і вважає за вірець освіту в радянській школі. Водночас воно пропагує проросійське виховання юнацтва, переймає досвід сучасної російської школи і доповнює шкільний курс своїми напрацюваннями. Звичні для школярів українські предмети, які викладали в довоєнний час, замінюють новими.

Замість предмета «Історія України», який більше не викладається у школах тимчасово окупованих міст, школярі 7–9-х класів вивчають «Історію Вітчизни». Цей новий предмет поєднує історію Російської держави та історію рідного краю – Донбасу. Аналогічно учні 10–11-х класів вивчають «Історію Вітчизни» ХХ–ХХІ ст. Цей курс у позитивному річизі розповідає про радянський період і роль Росії в сучасному світі, у негативному – про розвиток Донбасу після здобуття Україною незалежності. Цілом із кремлівського погляду інтерпретуються в нових підручниках новітня історія України, Євромайдан, спроба анексії Криму Росією, проголошення «народних республік» і російська інтервенція на Сході України в 2014 р.

Слід зауважити, що з 1 січня 2015 р. у закладах загальної середньої освіти «ЛНР» теж більше не викладають курсу «Історія України»: його замінили на курс «Історія Вітчизни».

У шкільній програмі на тимчасово окупованій частині Донецької області з'явилися й нові обов'язкові предмети – «Уроки громадянськості Донбасу» для 1-11 класів і «Початкова військова і медико-санітарна підготовка» для 10-11 класів. На уроках «громадянськості» школярів виховують патріотами т.з. Донецької народної республіки, розповідають про Донбас начебто про частину «руського мира».

Аналізуючи перелік предметів, що вивчаються на тимчасово окупованих територіях Луганської та Донецької областей, у підсумку можна побачити, що викладання гуманітарних дисциплін (зокрема історії, суспільствознавства) в Україні та на тимчасово окупованій частині Донбасу фундаментально відрізняється і за програмово-плановим, і за ідеологічним критеріями. Наявність такого предмета, як «Уроки громадянськості Донбасу», і програми «Готовий до праці та оборони» є небезпечною передумовою унеможливлення майбутньої інтеграції школярів і випускників до освітнього й суспільного середовища України.

Проблемою є також мілітаризація освіти у так званих ДНР та ЛНР. У Донецьку було створено суспільну організацію «Молодая гвардия – Юнармия». Її робота спрямована на підвищення престижу й авторитету військової служби серед населення. Членами «Юнармії» можуть стати мешканці «ДНР» у віці від 8 до 35 років на добровільних засадах.

Школярів, які перебувають на тимчасово окупованій території Донбасу, дедалі частіше відправляють на військово-патріотичні ігри до Росії. Наприклад, команда одного із закладів середньої освіти тимчасово окупованої частини Луганської обл. взяла участь у «Всеросійських соревнованиях по военно-патриотическому триатлону «Юный спецназовец». За вихід у фінал команду нагородили дипломом відділу спеціального призначення «Сатурн» УФСИН России по городу Москва»; активісти дитячо-юнацької організації «Молодая Гвардия» («ЛНР») відвідали столицю Російської Федерації. Для дітей підготували заходи, приурочені до новорічних свят, зокрема відвідання історичного парку «Россия – Моя история, ВДНХ».

Учні 10-11-х класів шкіл «ЛНР» складають нормативи за підсумками проходження курсів початкової військової підготовки на військовому полігоні, знайомляться з розташованою на озброєнні «Народної міліції ЛНР» військовою технікою і стрілецькою зброєю.

Українська ідентичність знищується також і через маніпулювання історичною пам'яттю. Наприклад, викривлення історії Криму: так у 2015 р. з'явилося свято – День воз'єднання Криму з Росією. «Міністерство освіти» Криму направило методичну розробку, як працювати з цими «святами» не з погляду проведення, а з погляду їх систематизації в календарі освітніх заходів на 2015/2016 р. А у школах тимчасово окупованої частини Луганської обл. проводять «єдині уроки мужності». Один із них провели як «Единый час патриотического воспитания», присвячений «годовщине победы в «Дебальцевском котле». Загалом як шкільна освіта, так і позашкільна «система виховання» на тимчасово окупованих територіях Донецької та Луганської обл. підпорядковані одній меті: вбити в голови місцевих дітей переконання, що «народ Донбасу» – існує і є частиною «русского мира», а не українського народу.

ЗАГАЛЬНИЙ ВИСНОВОК І РЕКОМЕНДАЦІЇ

Російська Федерація і окупаційна адміністрація РФ у Донецькій і Луганській областях грубо порушують вимоги міжнародного права та міжнародного гуманітарного права на тимчасово окупованих територіях України, зокрема 51 статтю Женевської конвенції від 12 серпня 1949 р. «Про захист цивільного населення під час війни», яка забороняє усіяку пропаганду добровільного надходження в армію на окупованих територіях. Ця ж стаття Конвенції забороняє примушувати жителів на окупованій території служити у збройних або допоміжних силах окупаючої держави. Крім того, в Резолюції ГА ООН S-27/2 «Світ, сприятливий для життя» спеціальної сесії Генеральної Асамблеї ООН 10 травня 2002 р. передбачена норма про необхідність захисту дітей від збройних конфліктів.

У галузі освіти Російська Федерація і самопроголошені «республіки» скасували українське і поширили власне законодавство, змінили освітні програми, стандарти освіти й вимоги до рівня знань. Введення освітніх стандартів Російською Федерацією і зміна освітніх стандартів окупаційними адміністраціями РФ у Донецькій і Луганській областях обмежило права громадян України здобувати освіту рідною мовою. Освіта українською мовою на тимчасово окупованих територіях Донецької та Луганської областей, у Криму майже зникла. Основним напрямом в освітній сфері та у сфері політики щодо дітей і молоді стала мілітаризація.

Аналізуючи стан освіти дітей та молоді, які опинились в окупації, за період 2014-2019 років ми можемо виокремити щонайменше **три основні проблеми стосовно формування державної політики в сфері освіти для непідконтрольних та тимчасово окупованих територій**:

- **можливість впливу на формування світогляду дітей та молоді громадян України, які залишились на тимчасово окупованій території.**
- **можливість збереження української громадянської ідентичності у дітей та молоді громадян України, які залишились на тимчасово окупованій території.**
- **можливість забезпечення доступу до гарантованого державою права на освіту.**

Проте, відсутність державної Стратегії реалізації права на освіту мешканцями тимчасово окупованих територій приводить до того, що всі дії держави щодо зазначених вище проблем носять ситуативний характер та не створюють реального механізму впливу.

У зв'язку з цим створення державної політики реалізації права на освіту мешканцями тимчасово окупованих територій потребує ретельного аналізу та моніторингу освітнього поля тимчасово окупованих територій України.

Автори дослідження вважають, що з огляду на вищенаведене, Україна повинна докладати всеосяжних політичних, правових і дипломатичних зусиль для захисту права на освіту жителів тимчасово окупованої території України, включати це питання до порядку денного під час проведення переговорів, інформувати міжнародне співтовариство та застосовувати належні міжнародні механізми.

В умовах, коли протягом майже 7 років окупаційна влада здійснює цілеспрямовану політику знищення громадянської української ідентичності дітей і молоді через формальну та неформальну освіту, українські державні інституції також повинні запропонувати стратегію збереження громадянської ідентичності й забезпечити сталий зв'язок із дітьми та молоддю, які перебувають у тимчасовій окупації.

Таким чином, за результатами дослідження були сформовані рекомендації, які пропонують органам влади наступне:

Відповідальні держоргани

Запропоновані дії

Міністерство освіти і науки України

Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України

Кабінет міністрів України

Верховна Рада України

- Розробити державну стратегію реінтеграції дітей та молоді з тимчасово окупованих територій;
- Створити міжвідомчу робочу групу при МОН з залученням громадських організацій з метою вирішення проблемних питань, з якими стикаються мешканці тимчасово окупованих територій у сфері освіти, включаючи питання «нострифікації» освітніх документів про здобуття базової та повної загальної середньої освіти дітей з тимчасово окупованої території;
- Запровадити спрощений порядок отримання документів державного зразка про загальну середню освіту дітей з тимчасово окупованих територій;

Міністерство освіти і науки України

- Створити окремі відділи в Міністерстві освіти та науки, який буде займатися забезпеченням реалізації права на освіту мешканцями тимчасово окупованих територій;
- Забезпечити збір даних щодо ситуації з освітою на тимчасово окупованих територіях (кількість і профіль навчальних закладів, мови навчання, кількість учнів/студентів/аспірантів/випускників);
- Розробити механізми щодо створення єдиного освітнього простору з тимчасово окупованими територіями через вдосконалення системи дистанційної та екстернатної форм навчання, в тому числі розроблення відповідної шкільної та онлайн програм навчання;
- Запровадити програми соціально-психологічної адаптації дітей ВПО у закладах повної загальної середньої освіти та закладах вищої освіти на материковій частині України.

Міністерство культури та інформаційної політики

Міністерства молоді та спорту України

- Розробити та запровадити програму «Культурна та освітня реінтеграція молоді з тимчасово окупованої території», яка буде сприяти інтеграції дітей та молоді з тимчасово окупованих територій до українського культурного, інформаційного, спортивного простору через молодіжні центри та молодіжні громадські організації (спортивні, культурні, фестивалі, конкурси тощо);
- Розробити та запровадити програми обмінів молоддю з залученням молоді з тимчасово окупованих територій (у тому числі програми обміну та стажування за кордоном);
- Враховувати потреби молоді з тимчасово окупованих територій під час розробки Державної цільової соціальної програми «Молодь України»

**ПОВНИЙ ТЕКСТ
за посиланням**